

Σταῦρος Ζουμπουλάκης

Ὁ Φουκώ καί ἡ ἱρανική ἐξέγερση, ξανά

Κατά τή διάρκεια τοῦ συνεδρίου πού ὀργανώσαμε γιά τόν Φουκώ στό Γαλλικό Ἰνστιτούτο τῆς Ἀθήνας (2-3 Νοεμβρίου 2010) καί τοῦ ὁποίου οἱ ἀνακοινώσεις δημοσιεύονται ἐδῶ, ἦρθε πολλές φορές ὁ λόγος στή στάση πού τήρησε κατά τήν ἱρανική ἐπανάσταση (1979), τόσο στή συζήτηση πού ἀκολούθησε τίς εἰσηγήσεις ὅσο καί στήν ἄλλη πού γινόταν κατά τά διαλείμματα. Οἱ ἀναφορές ἦταν συνήθως ἐπικριτικές. Γενικῶς ἡ στάση ἐκείνη τοῦ Φουκώ καί τά κείμενα πού ἔγραψε τότε ἔχουν κατά κόρον συζητηθεῖ. Πέρα ἀπό ὅ,τι ἔχει γραφτεῖ εἰδικά γιά αὐτά,¹ δέν ὑπάρχει σχεδόν βιβλίο ἢ μελέτη γιά τόν Φουκώ ὅπου νά μὴν γίνεταί, σύντομη ἢ ἐκτενής, ἀναφορά στά ἱρανικά κείμενά του. Ἡ ἐπικρατέστερη ἄποψη εἶναι νά θεωροῦνται τά κείμενα αὐτά καί ὁ συγγραφέας τους μιά ἀκόμη ἐντυπωσιακή περίπτωση διανοομένου πού σαγηνεύεται ἀπό τόν ἐξεγερμένο λαό, πού τυφλώνεται ἀπό τή λάμψη τῆς ἐπανάστασης καί ἀδιαφορεῖ γιά τήν ἀπειλή πού ἐνδεχομένως νά συνιστᾶ γιά τήν ἐλευθερία καί τή δημοκρατία, πού ὑποκύπτει μέ ἄλλα λόγια στόν πειρασμό τῆς ἀνελευθερίας καί τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ.

Τά κείμενα αὐτά θά ἐξακολουθήσουν νά συζητιοῦνται γιατί, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἐνδιαφέρον πού παρουσιάζουν σχετικά μέ τή σκέψη τοῦ Φουκώ, ἀνακινοῦν καί ἓνα γενικότερο ἐρώτημα, τό ὁποῖο ἡ ἱστορία δέν θά πάψει νά θέτει ἐνώπιόν μας: μπορεῖ πράγματι μιά ἐξέγερση ἐναντίον ἑνός τυρανικοῦ καθεστῶτος νά μὴ δικαιώνεται ἀφ' ἑαυτῆς ἀλλά κυρίως ἀπό τό τί θά φέρεται στή θέση του, σύμφωνοι, αὐτή ἢ πικρή σοφία ὅμως δέν λύνει τήν ἀπορία ποιά στάση πρέπει νά τηρήσει ἀπέναντί της, ἀτομικά καί συλλογικά, ὁ δημοκρατικός πολίτης, ὅπου

¹ Ὁ Σταῦρος Ζουμπουλάκης γεννήθηκε τό 1953 στή Συκιά Λακωνίας. Τελευταῖο βιβλίο του: *Χριστιανοί στόν δημόσιο χῶρο. Πίστη ἢ πολιτιστική ταυτότητα;* (Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας» 2010).

¹ Μεταξύ αὐτῶν ἓνα βιβλίο: Janet Afary καί Kevin B. Anderson, *Foucault and the Iranian Revolution. Gender and the Seductions of Islamism* (The University of Chicago Press 2005) καί ἓνας συλλογικός τόμος: A. Cavazzini (ἐπιμ.), *Michel Foucault: L'Islam et la révolution iranienne* (Mimesis 2006).

γῆς, ὅσο αὐτή εἶναι σέ ἐξέλιξη, ὅσο ὅλα εἶναι ἀβέβαια καί ρευστά, ὅσο δηλαδή δέν ἔχει ἀκόμη πάρει τήν ἐξουσία καί δέν ἔχει, ἄρα, δεῖξει τό ἀληθινό πρόσωπό της. Τίς μέρες αὐτές τῶν ἀραβικῶν ἐξεγέρσεων πολλοί θυμῆθησαν στή Γαλλία τόν Φουκώ καί τό «πάθημά» του, καί συνιστοῦν σύνεση καί αὐτοσυγκράτηση. Συνετοί ἀσφαλῶς καί πρέπει νά εἴμαστε, ὄχι ὅμως καί κουτοπόνηροι, νά περιμένουμε δηλαδή νά δοῦμε πού θά κάτσει ἡ μπιλια γιά νά μιλήσουμε καί νά πάρουμε θέση. «Σάν κατακάτσει ὁ κουρνιαχτός καί σηκωθεῖ ἡ ἀντάρα» ὅλοι εἴμαστε σοφοί, τό θέμα ὅμως εἶναι τί λές καί τί κάνεις τή δύσκολη ὥρα τοῦ ἀναβρασμοῦ. Γιά ὅλους αὐτούς τούς λόγους ἀξίζει, νομίζω, τόν κόπο νά ξανασυζητήσουμε τά ἱρανικά κείμενα τοῦ Φουκώ.

Τόν Μάιο τοῦ 1978 ὁ Ριτσόλι (Rizzoli), μέτοχος καί τῆς ἐφ. *Corriere della sera*, ζητάει ἀπό τόν Φουκώ τακτική συνεργασία, νά ἀναλάβει μιά στήλη γνώμης, ὅπου νά σχολιάζει καί νά κρίνει τήν πολιτική, κοινωνική καί πολιτιστική ἐπικαιρότητα. Ὁ Φουκώ ἀντιπροτείνει στόν Ἰταλό ἐκδότη τή συγκρότηση μιάς ὁμάδας διανοομένων-ρεπόρτερ, οἱ ὁποῖοι θά πηγαίνουν ἐκεῖ ὅπου συμβαίνουν τά μεγάλα γεγονότα, αὐτά πού εἶναι οἱ πραγματικές ιδέες. Ὁ Ριτσόλι δέχεται καί ὁ Φουκώ κάνει μεγαλόπνοα σχέδια καί προγραμματίζει «ρεπορτάζ ιδεῶν» ἀνά τήν ὑφήλιο, τά ὁποῖα ἔχουν κληθεῖ νά ἀναλάβουν συγγραφεῖς ὅπως ἡ Σούζαν Σόνταγκ ἢ ὁ Χόρχε Σεμπρούν. Τελικῶς θά πραγματοποιηθοῦν μόνο τοῦ Ἀλαίν Φινκελκράυτ (Alain Finkelkraut) γιά τήν Ἀμερική, τοῦ Ἀντρέ Γκλυκσμάν (André Glucksmann) γιά τούς boat people καί βεβαίως τοῦ ἴδιου τοῦ Φουκώ γιά τό Ἰράν.

Γιά τήν ὀρθότερη κατανόηση τῶν ἱρανικῶν κειμένων τοῦ Φουκώ, ἔχει σημασία νά ξέρομε πῶς ἀντιλαμβανόταν ὁ ἴδιος αὐτά τά ρεπορτάζ. Παραθέτω:

Ἵπάρχουν περισσότερες ιδέες στή γῆ ἀπό ὅ,τι φαντάζονται συχνά οἱ διανοομένοι. Καί οὗτες οἱ ιδέες εἶναι πῶς δραστηκές, πῶς δυνατές, πῶς ἀνθεκτικές καί πῶς παθιασμένες ἀπό ὅ,τι μποροῦν νά σκεφτοῦν γιά αὐτές οἱ πολιτικοί. Πρέπει νά παρουμεθούμε στή γέννηση τῶν ιδεῶν καί στήν ἔκρηξη τῆς δυνάμει τους: ὄχι στά βιβλία πού τίς διατυπώνουν, ἀλλά στά γεγονότα μέσα στά ὁποῖα φανερώνουν τή δυνάμη τους, στούς ἀγῶνες πού διεξάγουμε γιά τίς ιδέες, ὑπέρ ἢ ἐναντίον τους.

Δέν εἶναι οἱ ιδέες πού ὀδηγοῦν τόν κόσμο. Ἀλλά ἐπειδή ὁ κόσμος ἔχει ιδέες (καί ἐπειδή συνέχεια παράγει πολλές) γι' αὐτό ἀκριβῶς δέν ἄγεται

παθητικά κατά τις επιταγές αὐτῶν πού τόν κυβερνοῦν ἢ αὐτῶν πού θά ἤθελαν νά τόν διδάξουν πῶς νά σκέφτεται μιά γιά πάντα.

Αὐτό εἶναι τό νόημα πού θά θέλαμε νά δώσουμε σέ τοῦτα τά ρεπορτάζ, ὅπου ἡ ἀνάλυση αὐτοῦ πού σκεφτόμαστε θά συνδέεται μέ τήν ἀνάλυση ἐκείνου πού συμβαίνει. Οἱ διανοούμενοι θά ἐργαστοῦν μέ τοὺς δημοσιογράφους, στό σημείο διασταύρωσης τῶν ἰδεῶν καί τῶν γεγονότων.²

Ὁ Φουκώ θά ταξιδέψει δύο φορές στό Ἰράν, ἀπό τίς 16 ὡς τίς 24 Σεπτεμβρίου 1978 ἢ πρώτη, ἀπό τίς 19 ὡς τίς 15 Νοεμβρίου τῆς ἴδιας χρονιάς ἢ δεύτερη. Στίς 20 Σεπτεμβρίου 1978 θά μεταβεῖ στήν πόλη Κόμ, ὅπου θά συναντηθεῖ μέ τόν ἀγιοτολλάχ Σαριάτ Μανταρί, δεύτερο τῆ τάξει στή θρησκευτική «ἱεραρχία», ἀντίθετο ἐν γένει στήν ἀσκηση πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπό θρησκευτικούς ἡγέτες. Χρέη διερμηνέα θά κάνει ὁ Μεχντί Μπαζαργκάν, ὁ πρῶτος πρωθυπουργός, λίγο ἀργότερα (5.2.1979) τοῦ ἐπαναστατικοῦ καθεστώτος, ὁ ὁποῖος δέν θά ἀργήσει νά παραιτηθεῖ, διαφωνώντας μέ τήν κατάληψη τῆς ἀμερικανικῆς πρεσβείας (4.11.1979) ἀπό χομεϊνικούς φοιτητές καί μέ τήν ἐν γένει ἀνελεύθερη τροπή τῶν πραγμάτων. Θά γνωριστεῖ ἐπίσης καί θά συζητήσει ἀρκετές φορές μέ τόν Μπάνι Σάντρ, πνευματικό τέκνο τοῦ Χομεϊνί καί πρῶτο πρόεδρο τῆς Ἰσλαμικῆς Δημοκρατίας τοῦ Ἰράν — ὁ Μπάνι Σάντρ θά ἐπιστρέψει ἀπό τό Παρίσι στήν Τεχεράνη στό ἴδιο ἀεροπλάνο μέ τόν Χομεϊνί, ὄχι πολύ ἀργότερα ὅμως (28.7.1981) θά κάνει μόνος τήν ἀντίστροφη διαδρομή. Θά συναντήσει καί τόν ἴδιο τόν Χομεϊνί, στήν κατοικία του στό Νύφλ-λέ-Σατώ, κοντά στό Παρίσι, καί, σύμφωνα μέ ἀξιόπιστες πηγές, θά γοητευτεῖ ἀπό τήν προσωπικότητά του, ὄχι ὅμως καί ἀπό τό πρόγραμμά του.³ Ὅταν ὁ Χομεϊνί φεύγει ἀπό τό Παρίσι γιά τήν Τεχεράνη (1.2.1979) —στό ἴδιο ἀεροπλάνο, ἐκτός ἀπό τόν Μπάνι Σάντρ, εἶναι καί λίγοι Γάλλοι δημοσιογράφοι, μεταξύ τῶν ὁποίων ὁ Σέρζ Ζυλύ (Serge July) τῆς *Libération* — ὁ Φουκώ δέν θέλει νά λείπει ἀπό αὐτήν τήν ἱστορική στιγμή καί θά πάει στό ἀεροδρόμιο νά τόν κατευοδώσει.

Ὁ Φουκώ θά γράψει συνολικά δεκατέσσερα κείμενα (συμπεριλαμβάνω

² Michel Foucault, *Dits et écrits II, 1976-1988*, Gallimard/Quatro, Παρίσι 2001, σ. 707 (πρῶτη δημοσίευση: ἐφ. *Corriere della sera*, 12.11.1978). Παραπέμπουμε ἐφεξῆς στήν ἐκδοση αὐτή, ἀπό τήν ὁποία ἀντλήσαμε καί ὅλες τίς παραπάνω πληροφορίες (σ. 662).

³ Paul Veyne, *Foucault. Sa pensée, sa personne*, Albin Michel, Παρίσι 2008, σ. 187.

καί τή συζήτησή του μέ τήν Claire Brière καί τόν Pierre Blanchet), ὄχτώ στήν *Corriere della sera* καί ἕξι σέ γαλλικά ἔντυπα (ἡ συζήτηση δημοσιεύτηκε στό βιβλίο τῶν P. Bl. καί Cl. Br., *Iran: la révolution au nom de Dieu*, Seuil, Παρίσι 1979, σ. 227-241). Σύμφωνα μέ ὅσα εἶχε ἀναλάβει νά κάνει ὁ Φουκώ ὡς δημοσιογράφος γιά τήν ἐφημερίδα του (ἢ μᾶλλον σύμφωνα μέ ὅσα εἶχε ὁ ἴδιος ἀναθέσει στόν ἑαυτό του), ἐκεῖνο πού προεῖχε δέν ἦταν ἀσφαλῶς νά βαθμολογήσει πολιτικά τήν ἰρανική ἐπανάσταση οὔτε νά προὑπολογίσει τό μέλλον της, ἀλλά νά προσπαθήσει νά καταλάβει τί ἀκριβῶς συνέβαινε ἐκείνη τή στιγμή. Αὐτό λοιπόν πού πρέπει πρῶτα ἀπό ὅλα νά τοῦ ἀναγνωρίσουμε εἶναι ὅτι, χωρίς νά εἶναι ἰσλαμολόγος ἢ διεθνολόγος, χωρίς πολλά διαβάσματα γιά τό σιιτικό Ἰσλάμ καί τήν κοινωνία τοῦ Ἰράν, ὁ Φουκώ συνέλαβε μέ μεγάλη ὀξυδέρκεια τί ἦταν αὐτό πού γινόταν τή στιγμή ἀκριβῶς πού γινόταν.

Συνέλαβε καταρχάς ἀμέσως πῶς ἐδῶ πρόκειται γιά ἕνα τεράστιας σημασίας γεγονός, τό ὁποῖο θά καθορίσει τή μοῖρα τοῦ κόσμου τά ἐπόμενα χρόνια:

Τό πρόβλημα τοῦ Ἰσλάμ ὡς πολιτικῆς δύναμης ἀποτελεῖ οὐσιῶδες πρόβλημα γιά τήν ἐποχή μας καί γιά τά χρόνια πού θά ῥθουν. (σ. 708)

καί ἀλλοῦ:

Τό Ἰσλάμ —πού δέν εἶναι ἀπλῶς θρησκεία ἀλλά τρόπος ζωῆς, μετοχή σέ μιά ἱστορία καί ἕναν πολιτισμό— ὑπάρχει κίνδυνος νά συγχροτήσῃ μιά γιγαντιαία πυριτιδαποθήκη, σέ κλίμακα ἑκατοντάδων ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων. Ἀπό χτές, κάθε μουσουλμανικό κράτος μπορεῖ νά ἐπαναστατικοποιηθεῖ ἐκ τῶν ἑνδόν, μέ ἀφετηρία τίς αἰωνόβιες παραδόσεις του. (σ. 761)

Ἀντιλαμβάνεται τόν καθοριστικά θρησκευτικό χαρακτήρα τῆς ἐξέγερσης (γι' αὐτό καί τή συσχετίζει μέ τά χριστιανικά θρησκευτικά κινήματα τοῦ Σαβοναρόλα, τῶν ἀναβαπτιστῶν τοῦ Μύνστερ, τῶν πρεσβυτεριανῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Κρόμγουελ, σ. 686) καί ἀναγνωρίζει ὅτι τό σιιτικό Ἰσλάμ, μέ τήν ἐφεσή του πρὸς τό μαρτύριο, ὀρίζει τή μορφή καί τό περιεχόμενο τῆς ἰρανικῆς ἐξέγερσης, οἱ διαδηλώσεις τῆς ὁποίας συντονίζονται μέ τό ρυθμό τῶν θρησκευτικῶν ἐορτῶν καί τελετῶν. Σήμερα ὅλα αὐτά εἶναι κοινοί τόποι, νά τά λές ὅμως τήν ὥρα πού γίνονται εἶναι ἀτί ἐντελῶς διαφορετικό.

Γενικά, πολλά κατάφερε νά διαγνώσει σωστά ἡ ὀξύνοια τοῦ Φουκώ γιά τήν ἰρανική ἐξέγερση, ὅσο καί γιά τό καθεστῶς τοῦ σάχχ

(μοντερνιστικός αρχαισμός, σ. 679-683), και σέ πολλά άλλα έπεσε τραγικά έξω. Άστούχησε μάλιστα σέ δύο πολύ κρίσιμα θέματα, τό πρώτο άφορούσε τήν έννοια τής «ισλαμικήσ κυβέρνησης» («Ένα γεγονός πρέπει νά είναι σαφές: μέ τόν όρο "ισλαμική κυβέρνηση" κανείς στό Ίράν δέν έννοεί ένα πολιτικό καθεστώς στό όποιο ό κλήρος θά έπαιζε διευθυντικό ή στελεχικό ρόλο», σ. 691) και τό δεύτερο τό ρόλο του Χομεϊνί («Δέν θά υπάρξει κόμμα Χομεϊνί, δέν θά υπάρξει κυβέρνηση Χομεϊνί», σ. 716).

Πέρα όμως από τό τί συνέλαβε σωστά και πού έπεσε έξω, τό γεγονός είναι ένα: ό Φουκώ έντυπωσιάστηκε και ένθουσιάστηκε μέ τήν ιρανική εξέγερση, και δέν έκρυψε τόν ένθουσιασμό του, παρά κάποια μαύρα σύννεφα πού έβλεπε ήδη στόν ουρανό της, και τά όποια έπίσης δέν άποσιώπησε (άκμαϊος άντισημιτισμός, ξενοφοβία (κατά Άφγανών έργατών), σ. 753, 711).

Τρία πράγματα γοήτευσαν τόν Φουκώ στήν ιρανική εξέγερση: ή καθολικότητα, ή άφοβία έναντι του θανάτου, ή πνευματικότητα.

Πρώτον, ή εξέγερση είναι πράγματι καθολική. Άπλώνεται σέ όλο τό Ίράν, άπ' άκρου εις άκρον, και σέ όλα τά κοινωνικά στρώματα. Σύνοψη ή ιρανική κοινωνία όμοφρονεί και όμοψυχεϊ έναντίον του σάχη. Βλέπει ό Φουκώ νά ύλοποιεϊται μπροστά στά μάτια του ή άφηρημένη έννοια τής volonte générale:

Λίγοι λαοί είχαν τήν ευκαιρία νά τό ζήσουν αυτό στήν ιστορία — μία βούληση άπολύτως συλλογική. (σ. 746, βλ. και σ. 715)

Δεύτερον, ό Φουκώ κάνει επανειλημμένα λόγο στά ιρανικά κείμενά του, πάντα μέ θαυμασμό, για όλους αυτούς τούς ανθρώπους πού άοπλοι, μέ γυμνά στήθη, στέκονται άπέναντι στά πολυβόλα και φωνάζουν «θάνατος στόν βασιλιά». Τά πολυβόλα, καλό είναι νά μήν ξεχνάμε, σκόρπιζαν τό θάνατο χωρίς κανένα δισταγμό, όπως και σήμερα ακριβώς στις άραβικές χώρες. Στήν καθοριστική εκείνη «μαύρη Παρασκευή» (8 Σεπτεμβρίου 1978) θέρισαν 2.000-4.000 ανθρώπους στήν πλατεία Τζαλέχ τής Τεχεράνης. Ό Φουκώ ζει στή ζωή του αυτό πού γνωρίζει από τά βιβλία, ότι δηλαδή μία εξέγερση είναι δυνατή μόνο όταν έρθει εκείνη ή μυστική στιγμή πού ό άνθρωπος ξεπερνάει τό φόβο, και ιδίως τό φόβο των φόβων, πού είναι ό φόβος του θανάτου. Τό βλέπει αυτό μέ τά ίδια του τά μάτια και συγκλονίζεται (σ. 751, 748 και άλλου).

Τρίτον και κυριότερο, ό Φουκώ σαγηνεύεται από αυτό πού εκείνος θεωρεί ως άπόπειρα νά εισαχθεί στήν πολιτική μία πνευματική διάσταση. Γνωρίζει βέβαια ότι τουτο τό ένδεχόμενο μιάς «πολιτικής πνευματικότητας» (σ. 694, ύπογραμμίζει ό συγγραφέας), ξεχασμένο στή Δύση από τήν έποχή «τής Άναγέννησης και των κρίσεων του χριστιανισμού» (σ. 694), γίνεται δύσκολα κατανοητό από τόν σημερινό άνθρωπο:

Άκούω ήδη τούς Γάλλους πού γελάνε, αλλά ξέρω ότι έχουν άδικο. (σ. 694)

Πράγματι αυτή ή άποψη του Φουκώ συζητήθηκε πολύ και άποδοκιμάστηκε ακόμη περισσότερο. Έκείνο πάντως πού θέλει νά πει ό Φουκώ μέ αυτήν τήν έννοια τής πολιτικής πνευματικότητας δέν είναι άλλο παρά ή άρνηση τής πολιτικής ως τεχνικής τής έξουσίας. Άναζητεί μία πολιτική πού δέν θά μεταρρυθμίζει άπλώς τούς θεσμούς, δέν θά βελτιώνει μόνο τούς οικονομικούς δείκτες ή θά άναδιατάσει τις διεθνείς σχέσεις, μά πού θά αλλάζει πρωτίστως τούς ίδιους τούς ανθρώπους:

Άλλά κυρίως πρέπει νά αλλάξουμε έμεις οι ίδιοι. Πρέπει ό τρόπος τής ύπαρξής μας, ή σχέση μας μέ τούς άλλους, μέ τά πράγματα, μέ τήν αιωνιότητα, μέ τόν Θεό, κ.λπ., νά αλλάξουν πλήρως, και δέν θά υπάρξει πραγματική επανάσταση παρά μόνο υπό τόν όρο αυτής τής ριζικής άλλαγής στήν έμπειρία μας. Πιστεύω πως εδώ ακριβώς τό Ίσλάμ έπαιξε ρόλο. [...] ή θρησκεία ήταν τρόπον τινά για αυτούς ή ύπόσχεση και ή έγγυση νά βροϋν μέ τί νά αλλάξουν ριζικά τήν ύποκειμενικότητά τους. (σ. 749)

Ό Φουκώ, έπηρεασμένος (ή παρασυρμένος) από τόν Άνρύ Κορμπέν (Henry Corbin), τόν όποιο πρόχειρα και βιαστικά, είναι άλήθεια, διάβασε, πιστεύει πραγματικά ότι τό σιιτικό Ίσλάμ έχει όλες τις προϋποθέσεις νά έγγυθει αυτή τή ριζική μεταστροφή τής ύποκειμενικότητας:

Ό σιιτισμός είναι ακριβώς μία μορφή του Ίσλάμ πού, μέ τή διδασκαλία και τό μυστικό (ésotérique) περιεχόμενό της, διακρίνει άνάμεσα σέ αυτό πού είναι άπλώς έξωτερική ύπακοή στόν κώδικα και σέ αυτό πού είναι βαθιά πνευματική ζωή: όταν λέω ότι αναζητούσαν μέσω του Ίσλάμ μία άλλαγή τής ύποκειμενικότητάς τους, αυτό είναι άπολύτως συμβατό μέ τό γεγονός ότι ή παραδοσιακή τήρηση του Ίσλάμ ήταν ήδη εκεί και τούς έγγυταν μία ταυτότητα: σέ αυτόν τόν τρόπο πού είσαν νά ζουν τήν ισλαμική θρησκεία ως επαναστατική δύναμη υπήρχε κάτι άλλο από

τή βούληση απλώς νά υπακούν πιό πιστά στον νόμο, υπήρχε ή βούληση νά ανανεώσουν όλη τήν ύπαρξή τους, συνδεόμενοι μέ μιά πνευματική έμπειρία τήν όποία θεωρούν πώς βρίσκουν στην καρδιά του σιτικού 'Ισλάμ. Παραθέτουμε πάντα τον Μάρξ και τό όπιο του λαού. 'Η άμέσως προηγούμενη φράση, τήν όποία δέν παραθέτουμε ποτέ, λέει ότι ή θρησκεία είναι τό πνεύμα ενός κόσμου χωρίς πνεύμα. "Ας πούμε λοιπόν ότι τό 'Ισλάμ, τούτη τή χρονιά του 1978, δέν ήταν τό όπιο του λαού, άκριβώς επειδή ήταν τό πνεύμα ενός κόσμου χωρίς πνεύμα. (σ. 749)

'Η προσδοκία του Φουκώ διαψεύστηκε τραγικά: τό καταπιεστικό καθεστώς πού έγκαθιδρύθηκε όχι μόνο δέν εύνόησε καμιά πνευματικότητα, αλλά οδήγησε, αντίθετα, μεταξύ άλλων, στην πιό αντιπνευματική στάση πού υπάρχει, τή συλλογική υποκρισία. Αυτό βεβαίως δέν οφείλεται στο ίδιο τό σιτικό 'Ισλάμ, αλλά σέ ό,τι γνωρίζουμε σήμερα καλά και ό Φουκώ δέν μπόρεσε τότε νά καταλάβει —δέν ήταν καθόλου εύκολο—, πώς δηλαδή δέν επρόκειτο ουσιαστικά για τήν πνευματική αυτή παράδοση, τήν όποία εκείνος πρωτοανακάλυπτε μέσα από τά βιβλία του Κορμπέν, αλλά για μιά πολιτική άνάγνωση και χρήση της. 'Η παρατήρηση ώστόσο αυτή διόλου δέν σημαίνει πώς προσυπογράφουμε τίς είρωνειές των κυνικών για τήν ιδέα του περί «πολιτικής πνευματικότητας», τήν ιδέα δηλαδή για μιά πολιτική πού θά είναι συνολική μεταστροφή τής ύπαρξης.

Τήν εποχή πού ό Φουκώ ένθουσιαζόταν μέ τήν ιρανική επανάσταση, είναι αλήθεια πώς κάποιοι άλλοι δέν έπεσαν έξω. Θά αναφέρω δύο παραδείγματα: τό ένα του Ραύμόν 'Αρόν (Raymond Aron), δεξιού φιλελεύθερου, και τό άλλο του Μαξιμ Ροντενσόν (Maxime Rodinson), άριστερου μαρξιστή.

'Ο 'Αρόν —για νά προλάβω παρερμηνείες, σπεύδω νά προσθέσω ότι ή εκτίμησή μου στο έργο του είναι άπεριόριστη— έγραφε τότε τό editorial στο *Express* — είχε φύγει τό 1977 από τον *Figaro*, μετά από τριάντα χρόνια συνεργασίας. 'Η όπτική του σέ όλα εκείνα τά κείμενα ήταν γεωπολιτική, έκανε μιά ψυχρή ανάλυση σκακιέρας και ό στόχος ήταν σταθερός και πάντα ένας: ή άφύπνιση και υπεράσπιση τής Δύσης έναντι τής σοβιετικής (και κομμουνιστικής γενικότερα) άπειλής. 'Υπ' αυτήν τήν όπτική γωνία είδε και τήν ιρανική εξέγερση: θεώρησε ως ήγετική δύναμή της τό Τουντέχ, τό κομμουνιστικό κόμμα του 'Ιράν, και τήν επικράτησή της ως άπειλή κατά τής

Δύσης και ένίσχυση τής Σοβιετικής 'Ενωσης, ή όποία είχε ήδη εισβάλει στο 'Αφγανιστάν. 'Ο 'Αρόν δέν ενδιαφέρεται νά καταλάβει τί συμβαίνει στο 'Ιράν, τό γνωρίζει εκ των προτέρων, τό γνωρίζει χωρίς νά τό γνωρίζει: ανατροπή του σάχη σημαίνει πλήγμα κατά τής 'Αμερικής και του δυτικού κόσμου. Πιθανολογεί τή στέρηση των ελευθεριών και τή δίωξη των γυναικών, των θρησκευτικών μειονοτήτων κ.λπ., εκείνο όμως πού τον άνησυχεί περισσότερο είναι ή άπειλή κατά των γεωστρατηγικών συμφερόντων τής Δύσης.⁴

'Η γεωστρατηγική όπτική του 'Αρόν μπορεί νά γίνει έντέλει συνηγορία υπέρ ενός δεσποτικού καθεστώτος, αν ή ανατροπή του θά συνεπαγόταν διεθνοπολιτικούς κινδύνους, κινδύνους δηλαδή για τά διεθνή συμφέροντα των ΗΠΑ. Αυτό τελικά σημαίνει ότι μπορείς νά υποστηρίξεις μιά δικτατορία εν όνόματι τής ελευθερίας. Αυτή δέν ήταν άλλωστε ή βαθιά άντινομία του δυτικού κόσμου κατά τήν περίοδο του Ψυχρού Πολέμου; Μέ μιά τέτοια άκριβώς συλλογιστική ή Δύση στήριξε φρικτές δικτατορίες στον άραβικό κόσμο, οι όποιες σήμερα ανατρέπονται από νέες λαϊκές εξεγέρσεις, επειδή τής εξασφάλιζαν τήν έξουδετέρωση των ισλαμιστών.

'Εντελώς διαφορετική είναι ή περίπτωση του Ροντενσόν και ή κριτική πού άσκησε ύπόρρητα και ρητά στον Φουκώ, στά τρία κείμενα πού έγραψε σχετικώς.⁵ 'Ο Ροντενσόν, κορυφαίος ιστορικός και κοινωνιολόγος του 'Ισλάμ και του άραβικού κόσμου, προσάπτει, μετά λόγου γνώσεως, στον Φουκώ ότι άγνοεί τόσο τήν ιστορία και τήν παράδοση

⁴ 'Ο 'Αρόν ξέρε από πολιτική και ιστορία και δέν είναι ρομαντικός όπως ό Φουκώ, γι' αυτό και είναι ικανός νά γράψει τά εξής, για τήν πολιτική του σάχη νά παραχωρήσει ελευθερίες, όταν τό πλήθος ήταν στους δρόμους και ζητούσε τό θάνατό του: «Γελούια στρατηγική. Ένα δεσποτικό καθεστώς προλαμβάνει τήν εξέγερση μέ μεταρρυθμίσεις πού παραχωρεί, προτού ξεσπάσει ή όργη. Όταν ή όργη βγάλει τίς μάζες στο δρόμο, οι υποχωρήσεις δέν χρησιμεύουν σέ τίποτε: άκριβέστερα, αδυνατίζουν τήν άμφισβητούμενη έξουσία. Πριν ή μετά τίς παραχές, ένας άπόλυτος μονάρχης μπορεί νά στερεώσει τή βασιλεία του μέ υποχωρήσεις. Κατά τή διάρκεια των ταραχών, οι υποχωρήσεις καθιστούν άφερέγγυο τον άρχηγό, ό όποιος, τήν έξαίσια παραμονή, γίνεται έντός όλίγου ό γυμνός βασιλιάς — παρά τή φρουρά των πραιτωριανών γύρω του και τό βόμβο των άεροπλάνων πάνω από τό κεφάλι του.» (*L'Express*, 17-23.2.1979, σήμερα στο βιβλίο, όπου είναι συγκεντρωμένα όλα τά κείμενα του *Express*, Raymond Aron, *De Giscard à Mitterrand*, 1977-1983, Editions de Fallois, Παρίσι 2005, σ. 238).

⁵ Διαβάζουμε και τά τρία κείμενα, 6-8.12.1978 (*Le Monde*), 19.2.1979 (*Le Nouvel Observateur*), 1993, στο Appendix του βιβλίου των J. Afary και K. Anderson, ό.π., σ. 223 κ.έ.

του σιπτικου Ίσλαμ, όσο και τό παρόν του, ειδικότερα ότι δέν είχε ποτέ ακούσει γιά τήν πολιτική θεωρία του Χομεϊνί περί τής Velayat-i Faqih, δηλαδή ουσιαστικά τής διακυβέρνησης από κληρικούς, τήν όποία είχε διατυπώσει τριάντα τόσα χρόνια νωρίτερα, και ότι επίσης αγνόησε τήν όπισθοδρομικότητα τών μουλάδων. Κυρίως όμως του προσάπτει μία ιδεαλιστική προσέγγιση του ζητήματος, ότι δηλαδή αγνοεί, κάτι πού θά έπρεπε νά γνωρίζει και από τήν ιστορία του χριστιανισμού, πώς οι θρησκευτικές διδασκαλίες μπορεί νά κινητοποιήσαν εξέγέρσεις, δέν σταμάτησαν όμως ποτέ τή σκληρή διαπάλη γιά τήν έξουσία. Κύριος καρπός αὐτῆς τῆς ιδεαλιστικῆς, κατά τόν Ροντενσόν, προσέγγισης εἶναι ὅλα αὐτά τά περί πολιτικῆς πνευματικότητας. Ὁ Ροντενσόν δέν εἶναι a priori κατά τῆς εξέγερσης, ὅπως ὁ Ἄρόν, εἶναι ἐναντίον ἐπειδή γνωρίζει τίς πολιτικές ιδέες πού τήν ἐμπνέουν και τούς ἀνθρώπους πού τήν καθοδηγοῦν — γιά τόν Ροντενσόν δέν ὑπάρχει αὐθόρμητη εξέγερση, πρόκειται πάντα γιά καθοδηγημένο «αὐθόρμητισμό».

Μνημονεύω δειγματικά τίς περιπτώσεις αὐτῶν τῶν δύο κορυφαίων Γάλλων στοχαστῶν, γιά νά πῶ ἀπλῶς ὅτι, σχετικά μέ τέτοια γεγονότα, ἐκεῖνο πού ἔχει κυρίως σημασία δέν εἶναι πόσο δίκιο ἔδωσε σέ κάποιον ἢ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων μετά ἀπό χρόνια, ἀλλά πόσο γόνιμη εἶναι ἀνάλυσή του και πόσο συμβάλλει στήν κατανόησή τους, ὅσο αὐτά ἐξελίσσονται. Ἐν προκειμένῳ λοιπόν, ἄν τό πρῶτο ἰσχύει και γιά τούς δύο, τό δεύτερο ἰσχύει μόνο γιά τόν Ροντενσόν. Ἰσχύει ἐξίσου και γιά τόν Φουκώ, και ἄς μὴν ἰσχύει γι' αὐτόν τό πρῶτο.

Στίς 11-12 Μαΐου 1979, ὁ Φουκώ θά δημοσιεύσει στόν *Monde* τό περίφημο πιά κείμενό του «Inutile de se soulever?» («Εἶναι ἄχρηστο νά ξεσηκωνόμαστε;»), μέ τό ὅποιο ἀπαντάει, χωρίς νά τούς κατονομάζει, στούς ἐπικριτές του και κλείνει τόν κύκλο τῶν ἱρανικῶν κειμένων του. Δέν θά ἐπανέλθει ποτέ.

Τό κείμενο αὐτό εἶναι ουσιαστικά ἕνα ἐγκώμιο τῆς εξέγερσης ἐν γένει — ὄχι τῆς Ἐπανάστασης, πού μπορεί νά ἀποτελεῖ και σφετερισμό τῆς εξέγερσης και ἐναντι τῆς ὁποίας τηρεῖ μᾶλλον ἀρνητική στάση. Ὑπεκφυγή; Διόλου, μά ἀντίθετα φανέρωση του πραγματικοῦ λόγου του ἐνθουσιασμοῦ του. Ἡ εξέγερση, γιά τόν Φουκώ, εἶναι ἡ κορυφαία ἐπιβεβαίωση τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας, ἀφοῦ ἀποκαλύπτει ὅτι καμία τάξη, ἀκόμη και ἡ ἰσχυρότερη και μακροβιότερη, δέν εἶναι τελικά ἀπόλυτη. Κάθε εξέγερση ἐγγράφεται μέσα στό ροῦ τῆς ἰστο-

ρίας, ἀλλά ταυτόχρονα τόν διακόπτει κιόλας, σταματάει, γιά λίγο, τή φυσιολογική ροή της, τή θέτει ἐκτός κανονικῆς λειτουργίας. Ἡ εξέγερση, ἀτομική ἢ συλλογική, εἶναι ἡ στιγμή πού ἕνας ἀνθρωπος προτιμᾷ τό ρίσκο του θανάτου ἀπό τήν ἀσφάλεια μᾶς ὑποταγμένης ζωῆς. Ἡ εξέγερση ὡς ὑπέρβαση του (φόβου του) θανάτου, αὐτή εἶναι ἡ ὀπτική γωνία θεώρησης τῶν ἱρανικῶν γεγονότων ἀπό τόν Φουκώ, αὐτή εἶναι τελικά ἡ πηγή του ἐνθουσιασμοῦ του. Αὐτός εἶναι και ὁ λόγος πού πιστεύει ὅτι κάθε εξέγερση εἶναι ουσιαστικά θρησκευτική, μεσσιανική θά ἔλεγα, μολονότι ὁ Φουκώ δέν χρησιμοποιεῖ τή λέξη (σ. 791).

Ὁ Φουκώ χαρίζει στούς πολιτικούς ἀναλυτές και τούς κοινωνιολόγους τίς σοφές ἀναλύσεις τους γιά τά βαθιά κοινωνικά αἴτια και τούς πολιτικούς συσχετισμούς τῆς ἱρανικῆς εξέγερσης. Ἐκεῖνο πού αὐτός θέλει νά λύσει εἶναι τό αἰνίγμα τῆς εξέγερσης, θέλει νά καταλάβει τί συμβαίνει στήν ψυχή και στό μυαλό τῶν ἀνθρώπων ὅταν παίρνουν μία τέτοια ἀπόφαση. Μπορεῖ κανεῖς νά κρίνει και νά ἐπικρίνει ὅσο θέλει τά κείμενα του Φουκώ γιά τά γεγονότα του Ἰράν, ἐκεῖνο τό φθινόπωρο του 1978, καλό ὅμως εἶναι προηγουμένως νά ξέρει ἀπό ποιά ὀπτική γωνία τά ἐξέτασε, τί ἦταν αὐτό ἀκριβῶς πού τόν ἐνδιέφερε.

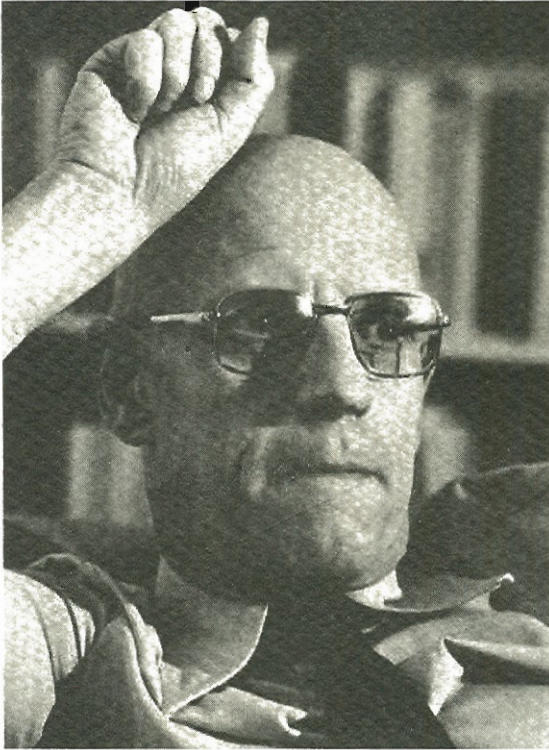
Εἶναι ἀνάξιος κάθε συζήτησης ὁ ὑπαινιγμός ἔστω ὅτι ὁ Φουκώ μέ τά κείμενά του αὐτά συνηγόρησε σέ φονταμενταλισμούς, καταπίεση τῶν γυναικῶν, ἢ κομμένα χέρια. Ἄς προσθέσω ὅμως μέ τήν εὐκαιρία ὅτι ἐντελῶς ἄστοχη εἶναι και ἡ συσχέτιση του Φουκώ μέ ἄλλους διάσημους Εὐρωπαϊούς διανοουμένους, πού στήριξαν τά κομμουνιστικά καθεστῶτα στή Ρωσία, τήν Ἀνατολική Εὐρώπη και παντοῦ στόν κόσμο. Ἐκεῖνοι στήριζαν ἐγκαθιδρυμένα ἀπό δεκαετίες καθεστῶτα, τά ὅποια εἶχαν δεῖξει τό ἀποκρουστικό πρόσωπό τους, ἐνῶ ὁ Φουκώ ἐνθουσιαζόταν μέ μία εξέγερση τῆ στιγμή πού γινόταν, ὄχι μέ ἕνα καθεστῶς — στό τέλος τέλος, ποιῶ τό μέρος ἔπρεπε νά πάρει, ἐκείνων πού ἔριχναν μέ τά πολυβόλα τους στό ψαχνό;

Σήμερα ὁ ἀραβικός κόσμος συγκλονίζεται ἀπό τεράστιες λαϊκές ἐξεγέρσεις, μέ χιλιάδες νεκρούς. Ἄν οἱ πολιτικές δυνάμεις πού θά ἀναδειχθοῦν ἀπό αὐτές, δέν καταφέρουν μεσοπρόθεσμα νά λύσουν τά πιεστικά προβλήματα τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν, μπορεί νά ἔρθει και ἐκεῖ ἡ ὥρα τῶν ἰσλαμιστῶν. Ὅλα εἶναι ἄδηλα, στήν ἱστορία δέν ὑπάρχουν ἐγγυήσεις. Ὅ,τι και ἄν γίνει, σήμερα πάντως τίς χαιρετίζουμε τίς ἐξεγέρσεις αὐτές, ὅπως ἔκανε τότε και ὁ Φουκώ. Αὔριο βλέπουμε.

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΤΟΣ 85ο • ΤΟΜΟΣ 169ος • ΤΕΥΧΟΣ 1843 • ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2011

Ἀφιέρωμα στον Μισέλ Φουκώ

Μηνολόγιο

ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΚΑΤΣΑΚΟΣ
ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
ΛΙΝΑ ΠΑΝΤΑΛΕΩΝ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΑΝΕΖΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΣΑΤΣΟΥΛΗΣ
ΒΕΝΙΑ ΒΕΡΓΟΥ
Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΡΥΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ

Ἄρχικός Πρόλογος στην Ἱστορία
τῆς τρέλας (1961)

Μετάφραση-ἐπίμετρο: Μάκης Κακολύρης

ΜΥΡΙΑΜ ΡΕΒΩ ΝΤ' ΑΛΛΟΝ

Μισέλ Φουκώ: μιὰ φιλοσοφία τῆς ἐπικαιρότητας

Μετάφραση: Κώστας Σπαθαράκης

ΝΤΙΝΤΙΕ ΕΡΙΜΠΟΝ

Τό τοπικό καί τό παγκόσμιο: μορφές ἐξουσίας
καί τρόποι ἀντίστασης

Μετάφραση: Κώστας Σπαθαράκης

ΚΥΡΚΟΣ ΔΟΞΙΑΔΗΣ

Ἡ μέθοδος τοῦ Φουκώ

ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΡΟΥΣΗΣ

Μισέλ Φουκώ: ἀλήθεια καί νομικές πρακτικές

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΒΩΚΟΣ

Μαρία Ἀντονανέττα: ἡ μήτρα τῆς ἀνωμαλίας

ΘΑΝΑΣΗΣ ΤΖΑΒΑΡΑΣ

Σχέση τῆς ψυχανάλυσης μέ τίς νόρμες
καί τίς κανονικότητες

ΑΡΗΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

Κανόνες καί κανονιστικότητα:

Φουκώ καί Κανγκυλέμ

ΣΩΤΗΡΗΣ ΣΙΑΜΑΝΔΟΥΡΑΣ

Dispositif: γενεαλογία καί μετάφραση

ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ

Σκέψεις γιά τήν ἔννοια τῆς ταυτότητας

ΚΩΣΤΑΣ ΤΣΑΜΠΟΥΡΑΣ

Τό πολιτικό καί ἡ ἀλήθεια

Γιά τήν πολιτική φιλοσοφία τοῦ Φουκώ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ

Ἄ Φουκώ καί ἡ ἱρανική ἐξέγερση, ξανά

Ἀπρίλιος 2011